

Інформаційне забезпечення іноземною науковою літературою вчених-природознавців АН УРСР в 20 – 30-х роках ХХ ст.

Наведено результати історико-наукового аналізу забезпечення іноземною літературою вчених-природознавців у період становлення Академії наук України.

Відродження і подальший розвиток народного господарства України ви-магали переобладнання промисловості України, розвитку і впровадження

© О.Г. Луговський, 2011

новітніх технологій. Завдання, поставлені перед природничими установами УАН, вимагали не лише матеріально-технічного, а й інформаційного забезпечення. Іноземну літературу українські вчені в цей час отримували кількома каналами: через Бібліотеку АН УРСР та наукові бібліотеки вищих навчальних закладів; членство в іноземних наукових товариствах, а також через управління уповноваженого Комісії сприяння вченим СРСР при Раднаркомі УРСР. Водночас перед керівництвом академії постало завдання забезпечити літературою не лише власні установи, а й Всенародну бібліотеку України (ВБУ). А тому одним із напрямків діяльності вчених-природознавців у 1918—1929-х роках було активне збирання та купівля бібліотек відомих учених і професорів університетів, діячів науки, культури та освіти, налагодження зв'язків з видавництвами і бібліотеками для купівлі й обміну.

Активну участь у замовленні закордонної літератури у 1920-х роках брали академіки О.О. Богомолець, С.О. Єфремов, Д.І. Багалій, Д.К. Заболотний, М.М. Гришко, М.П. Кравчук, М.М. Крилов, О.В. Палладін, Є.О. Патон, П.А. Тутковський, М.Г. Холодний та ін. Вони листувалися з відомими іноземними вченими, стежили за спеціальною науковою періодикою, допомагали визначати найбільш цінні видання, складали списки для затвердження їх НКО УСРР.

Найбільш активно комплектуванням, каталогізацією літератури, періодики, карт займався Геологічний кабінет на чолі з академіком П.А. Тутковським. Бібліотека комплектувалась трьома способами: купівлею літератури, дарунками і обміном з іншими установами. Так, в 1921 р. було при-

дбано 302 назви книжок, журналів і мап [1, с. 308], в 1923 р. кількість спеціальних книжок та журналів по геології складала 3 тис. назв [1, с. 402], в 1924 р. шляхом обміну з різними науковими установами України надійшло 202 назви [2, с. 95], в 1925 р. — від різних установ, осіб, авторів 269 назв [2, с. 175], в 1926 р.— 372 [2, с. 248], в 1927р.— 393 [2, с. 366], в 1929 р. надійшло 5 тис. книжок Геологічного кабінету Київського ІНО [3].

Бібліотека Геологічного кабінету наприкінці 20-х років ХХ ст. мала 2460 видань, 62 карти [4]. Бібліотеки Мікробіологічного інституту, Ботанічного саду та Акліматизаційного саду, Ботанічного кабінету та гербарію, Зоологічного музею склали книжки, що їх подарували професор Ф.З. Омельченко, академіки М.Ф. Кашенко, В.І. Липський та співробітники. Так, за даними інвентаризації Управи ВУАН за 1925 р. Біологічний інститут мав 1658 томів, Ботанічний сад — 1100 назв, Ботанічний кабінет і гербарій — 1616 томів, Зоологічний музей — 669 томів [2, с. 199]. У 1926 р. бібліотека музею поповнилася бібліотекою колишнього Товариства аматорів природи, яка складалася з 9 тис. окремих томів і брошур. Музей одержував в обмін на свої видання близько 40 закордонних журналів [5, арк. 4].

Вчені математичних установ академіки Д.О. Граве, Г.В. Пфейффер, М.М. Крилов та їх учні користувалися для досліджень власними бібліотеками та бібліотеками тих установ, де працювали за сумісництвом.

Академік Б.І. Срезневський, що очолював Комісію з питань геофізики та Фізично-географічний інститут, у своїх дослідженнях використовував бібліотеку Київської метеорологічної обсерваторії, яка налічувала в 1927 р. до 8 тис.

окремих томів, збільшуючись шляхом обміну і частково через купівлю книг. За плату бібліотека одержувала 19 журналів, з них: 2 українських, 7 російських, 4 німецьких, 2 французьких, 1 англійський, 2 американських і 1 бельгійський [2, с. 368]. У 1926 р. було відкрито бібліотеку II відділу (ФМВ) Академії наук, в якій налічувалось в 1927 р. 2316 книг. Її було впорядковано і складено алфавітний каталог [2, с. 378]. У 1928 р. кількість книжок в бібліотеці зросла до 3865 томів. Безпосереднє керівництво бібліотекою отримав академік Г.В. Пфейффер [2, с. 507]. Бібліотекою користувалися наукові співробітники, академіки та учасники семінару підвищеного типу.

Основна збирацька політика ВБУ була орієнтована на придбання цілісних бібліотечних зібрань і колекцій окремих осіб. У 1919–1921 рр. були куплені тематичні бібліотеки видатних учених та громадських діячів професора Ю.М. Вагнера (із зоології, біології, хімії — 587 томів, 26 атласів та 1015 брошур), В.П. Караваєва (здебільшого з медицини — 460 томів), К.Л. Якубовського (з природознавства — 406 томів) [1, с. 363]. Лише з 1923 р. бібліотека почала отримувати безоплатний український обов'язковий примірник, з 1924 р. — російський і білоруський, а починаючи з 1925 р. — з інших республік СРСР [6]. Впродовж 1923–1934 рр. комплектування загальних фондів ВБУ здійснювалося декількома шляхами: надходженням обов'язкового примірника, купівлею, обміном, поповненням за рахунок передавання зібрань урядових установ, перерозподілом бібліотечних фондів між різними установами-фондоутворювачами. Упродовж 1924–1934 рр. ВБУ отримала понад 2 млн. творів друку через систему безкоштовного обов'язкового примірника [6].

Забезпечення іноземною літературою відбувалось двома шляхами: через міжнародний книгообмін, купівлю та отримання безкоштовного примірника вченими — членами іноземних наукових товариств та систематичним комплектуванням через Головпросвіту НКО УСРР. Проте цей напрям комплектування розвивався значною мірою стихійно і залежав від суспільно-політичної ситуації в Україні та наявності коштів в уряді. У 1924 — 1928 рр., коли ВБУ мала право на ініціативу у визначенні партнерів книгообміну, було налагоджено ділові стосунки з понад 460 кореспондентами: великими бібліотеками, науковими товариствами з орієнтацією на обмін рідкісними виданнями із дореволюційних зібрань, що були в ВБУ. І все ж до 1930 р. подарунки складали не більше 10% загальних міжнародних надходжень.

У 1929–1934 рр. почалися обмеження у комплектуванні західною літературою з орієнтуванням на суворий ідеологічний аналіз, протиставлення радянської і буржуазної науки, 70–80% іноземної літератури складали видання з науково-технічних, природничих, агротехнічних знань.

У 1934 р. при бібліотеці було започатковане самостійне Бюро книжкового обміну із закордоном, де сконцентрувалися всі операції з науковими, бібліотечними і видавничими установами західних держав поза межами СРСР, що здійснювалися на базі фонду ВБУ та мережі академічних бібліотек, які входили до складу книжкового фонду фундаментальної бібліотеки ВУАН.

У 1930–1934 рр. у період політичних переслідувань співробітників ВУАН комплектування іноземною літературою суттєво погіршилося у зв'язку з тим, що основними замовниками

закордонної літератури були на той час вже репресовані академіки ВУАН. З 1934 р. комплектування та обмінні операції із закордоном набули більш системного характеру, але вони орієнтувалися винятково на забезпечення наукових досліджень нової Академії наук УСРР і знаходилися під повним контролем уряду.

Реорганізація ВБУ на Бібліотеку АН УРСР та створення її філій з комплектування академічних бібліотек доповнили вже встановлену до 1934 р. систему. Комплектування філій бібліотеки при науково-дослідних установах ВУАН проводилося за списками, складеними дирекціями відповідних установ, за рахунок бюджету цих установ, але під контролем відділу комплектування бібліотеки. Список радянських та іноземних часописів, що передплачувалися бібліотекою, для уникнення дублювання погоджувався з усіма науково-дослідними установами ВУАН і затверджувався Президією ВУАН. Були визначені найбільш доцільні форми організації фонду фундаментальної бібліотеки: часописи, що мали обслуговувати фахові потреби лише однієї науково-дослідної установи ВУАН, зберігалися у філії бібліотеки при цій установі, решта — у фундаментальній бібліотеці. Розподіл часописів між філією і фундаментальною бібліотекою затверджувався Президією ВУАН [6, с.154].

Протягом 1935—1940 рр. бібліотека перейняла на себе міжнародний книгообмін АН УРСР [6, с. 253]. У 1934 р. при ній було створене бюро міжнародного книгообміну, яке повинно було здійснювати, координувати та контролювати цей книгообмін в межах АН; з кінця 1937 р. воно перетворилося на відділ іноземного комплектування. У 1935 р. відділ очолила А.Й.Ряппо. Відтоді бібліотека почала отримувати зарубіжні каталоги і проспекти іноземних технічних фірм. Паралельно в бібліотеці проводився облік іноземної літератури, аналізувалися можливості обмінного фонду бібліотеки та академічних видань. У 1935 р. був підготовлений каталог монографічної іноземної літератури у фондах бібліотек за 1907—1933 рр., в 1936 р. каталог за 1934 р. був завершений [6, с. 253].

Про розвиток міжнародного обміну та передплати іноземних видань свідчить таблиця.

Період 1937—1940 рр. став організаційним для налагодження технологічної системи книгообміну та передплати іноземних видань в Академії наук через бібліотеку. У цей період було започатковано чіткий облік та систему концентрації обмінного фонду видань АН, встановлено статус «Наукової думки» та інститутів АН, створено раціональну систему передплати, опрацювання, обліку надходжень, передачі в інститути тощо.

Кількісні показники комплектування іноземною літературою бібліотеки та академічних інститутів

Надходження літератури (друкованих одиниць)	Роки					
	1935	1936	1937	1938	1939	1940
Всього	24050	24153	23000	19503	19722	20388
З них:						
За міжнародним книгообміном	10391	14613	12000	11680	12536	13889
Придбані за валюту	13659	8133	11000	7823	6705	4992

Іншим каналом інформаційного забезпечення науково-дослідної роботи українських вчених було членство в закордонних наукових товариствах. Оскільки вчені були членами різних наукових товариств, то встановленню контактів у цей час сприяли особисті зв'язки, налагоджена система оповіщення про діяльність керованих ними установ, звернення про допомогу у комплектуванні бібліотек, залучення пожертв від різних установ і організацій. Використовувалися будь-які можливості для придбання книжок за кордоном, зокрема закордонні відрядження членів АН та членство їх в закордонних товариствах.

У 1931—1937 рр. до складу іноземних наукових товариств входило понад 100 вчених АН УРСР, науково-дослідних інститутів та вищих навчальних закладів України. Членство в закордонних наукових товариствах давало можливість отримувати безкоштовно чи зі знижкою в оплаті іноземні видання або публікуватися в них. Більшість вчених входила до складу 1 — 2 товариств. Але деякі вчені були членами багатьох товариств. Так, академіки М.П.Кравчук та В.Г.Шапошников були членами 3 наукових товариств, М.Г. Холодний — 4, М.М. Крилов та Є.В. Оппоков — 6. Це давало можливість просувати свої праці за кордон та отримувати нову періодику і бути деякою мірою незалежним від наукової і державної бюрократії. Проте подальша централізація науки в Україні, політичні репресії змушували вчених відмовлятися від членства в іноземних наукових товариствах, що виявилось у зменшенні заявок на оплату членських внесків за членство в них. Так, в списку академіків і провідних вчених України для переказу членських внесків в іноземні наукові товариства на 1938 р.,

підготовленою Комісією сприяння вченим СРСР при Раднаркомі УРСР, вказуються лише 12 вчених: 5 академіків і 1 член-кореспондент і 6 професорів. Після закриття ВКСВ СРСР в 1938 р. замовлення закордонної літератури здійснювалось централізовано через всесоюзне акціонерне товариство «Международная книга».

Другим каналом поліпшення важкого становища було замовлення іноземної літератури за кордоном. Проте не всі вчені мали змогу замовити іноземну літературу через «Международную книгу». Перевага надавалася ученим, що були на обліку уповноваженого Комісії сприяння вченим СРСР при Раднаркомі УРСР, мали великий науковий стаж, почесні наукові звання, були членами іноземних наукових товариств та виконували важливі народногосподарські завдання. Молодим ученим наукова література виписувалася епізодично за проханням директорів інститутів. Стати на облік в КСУ можна було, подавши такі документи: заяву, лист-рекомендацію інституту, підписаний керівництвом (директор інституту, секретар осередку КП(б)У, секретар Секції наукових робітників).

Кожний обліковий учений отримував до 1936 р. 250—300 марок, тобто 120—150 крб. на підписку, а з 1937 р. — 200—300 марок, або 600—700 крб. [7, арк. 19].

Для виписки іноземної літератури вчений заповнював анкету з 15 пунктів, в яких вказувались: прізвище, ім'я та по батькові, наукове звання, ким надане; науковий стаж та кількість наукових праць; партійність; членство в Секції наукових робітників; розряд академпостачання; місце роботи та посада; адреса місця роботи та домашня адреса. Останні пункти (11—15) стосувалися підписки: автор видання,

назва книги (журналу), місце видання та ціна.

Для оцінки внеску українських учених у розвиток науки Комісія сприяння вченим розробила і розіслала листи-запити з 5 пунктів, в яких просила надіслати такі відомості: коротку наукову біографію (треба було вказати, над якими проблемами працює вчений в останні роки); список друкованих праць; місце основної роботи і роботи за сумісництвом; довідку про присудження вченого ступеня; постанови урядових організацій про нагородження [8, арк. 1]. Такі запити були надіслані професорам В.М. Артоболевському [8, арк. 2], А.В. Огієвському [8, арк. 4], М.М. Воскобойникову [8, арк. 5], М.Г. Крейну [8, арк. 20], Л.В. Шубникову [8, арк. 26] та ін. А академіку О.М. Соколовському, крім вищеназваних, були поставлені й такі питання: «В якій спеціальності Ви працюєте в галузі ґрунтознавства і меліорації; над якими питаннями Ви працюєте в останні роки, і, якщо Вам не важко, повідомити перелік основних робіт, надрукованих і ненадрукованих» [8, арк. 17]. Академіка М.Г. Світальського просили дати відгук-характеристику щодо наукових праць проф. В.М. Чирвінського [8, арк. 37].

Представництво уповноваженого Комісії сприяння ученим СРСР при Раднаркомі УРСР збирало замовлення облікових вчених на іноземну наукову літературу і журнали та складало загальні замовлення на видання і періодику для надсилки в Москву, в представництво КСУ при РНК СРСР. Тут вони розглядалися, затверджувалися і надсилалися на перегляд до Головліту, який тривав від 2—3 тижнів до одного місяця [9, арк. 80]. Лише після згоди Головліту замовлення надсилалось до акціонерного товариства

«Международная книга». Безперечно, ця обставина не сприяла вчасній закупівлі видань і пересилці передплатникам, оскільки порушувалися терміни і власники видань чи посередники продавали їх іншим або підвищували ціни. Це призводило до нерегулярності й частих затримок з одержанням, що викликало скарги і нарікання учених-передплатників. Так, акад. О.І. Лейпунський в листі до уповноваженого КСУ СРСР при Раднаркомі УРСР просив допомогти отримати іноземні журнали «Physical Review», «Proc. Roy. Soc.» і «Nature», зауваживши, що «мої знайомі в Москві та Ленінграді не відчувають всіх цих труднощів» [10].

Проте, незважаючи на ці недоліки, учені — керівники наукових установ — намагались якнайповніше забезпечити себе і співробітників науковою літературою і періодикою. Аналіз замовлень академіків і членів-кореспондентів та інших учених АН УРСР свідчить про диференційований підхід ВУКСУ до забезпечення їх книгами і періодикою. Так, замовлення академіків і членів-кореспондентів і заслужених діячів науки виконувались оперативно, а всіх інших із затримками, лише при наявності коштів.

За даними КСУ СРСР при РНК УРСР передплатниками іноземної наукової літератури в 1934—1937 рр. були 208 учених і 4 організації з Києва, Харкова, Дніпропетровська, Одеси і Сталіно [10, арк. 178—185]. Серед них практично всі учені-природознавці АН УРСР.

На жаль, повної статистики замовлених видань українських учених-природознавців не збереглося. Відновити її за даними листувань учених з книжковим відділом КСУ складно — не вистачає документів. Проте простежується тенденція зростання кількості

учених-передплатників, яка обумовлена зростанням тематики наукових досліджень. Так, контингент позаоблікових учених на 1937 р. встановлювався в 50 чоловік, проте був змінений на 75 [10, арк. 178—185], а в 1938 р. після узгодження уповноваженого КСУ при СНК УРСР з керівництвом КСУ у Москві контингент позаоблікових українських учених був збільшений з 75 до 100 чоловік [7, арк. 19]. Проте це не означало, що кожний учений може отримати замовлену літературу і періоду.

Так, в 1936 р. проф. Д.О.Белінг не отримав 2 журнали, чл.-кор. П.П. Буштетт, О.І. Душечкін, Н.Д.Моргуліс, професори Б.М. Горбунов, Г.Г. Деметц, М.М. Губергріц, О.В.Огієвський — по одному.

Ліквідація в 1938 р. ВКСВ при РНК УРСР, безперечно, посилила інформаційний голод, бо інформаційне забезпечення вчених АН СРСР було значно кращим. Лише на початок 1941 р. забезпечення бібліографічної діяльності учених-природознавців в АН УРСР було в цілому задовільне.

Проте, незважаючи на перераховані складності, вчені готували і видавали праці іноземними мовами, примножуючи скарбницю української науки.

Третім каналом набуття іноземної літератури були наукові відрядження за кордон. Наукові відрядження за кордон в 1925 — 1927 рр. надавалися: а) для проведення або закінчення наукових досліджень; б) фахового вдосконалення у тих випадках, коли використано всі можливості для наукової роботи і вдосконалення в науково-дослідних установах і вищих навчальних закладах СРСР; в) для ознайомлення зі станом тієї чи іншої галузі наук за кордоном; г) для участі в міжнародних наукових з'їздах та конгресах; д) для встановлен-

ня наукового зв'язку. До кандидатів на відрядження ставилися такі вимоги: 1) знання мови тієї країни, куди їде відряджений; 2) план роботи за кордоном; 3) висновок установи, яка дає відрядження; 4) доповідь про свою роботу за кордоном у відповідній науковій або навчальній установі, а також у найбільш важливих випадках — в Президії Упрнауки НКО УСРР. Заявки про відрядження за кордон розглядалися міжвідомчою комісією, що складалася з 7 членів: трьох — від НКО УСРР, по одному — від УАН, РСІ, Наркомфіну та СНР. При виборі осіб, що відряджались за кордон, міжвідомча комісія звертала особливу увагу на: а) актуальність тематики з тієї чи іншої галузі науки (індустріально-технічної, фізичної, хімічної, сільськогосподарської, ветеринарної); б) правильний вибір країни (обиралась найбільш близька й прийнятна для вивчення даної галузі науки); в) знання мови; г) міжнародні з'їзди та конгреси; д) клопотання відповідних наукових установ, а також на мотиви й доводи кандидатів на відрядження; е) термін відрядження, який встановлювався в залежності від накресленого завдання — від одного — трьох місяців до року (для аспірантів); ж) відпущені суми, які вважались додатковими асигнуваннями до власних коштів командированого; з) обговорення звітів осіб, які дістали відрядження за кордон, на засіданнях кафедр інститутів, наукових товариств та надіслані до НКО УСРР.

У 1925 — 1926 рр. було подано 338 заявок на закордонне відрядження, задоволено лише 115; в 1926 — 1927 рр. — 427 заявок, задоволено — 246. Таким чином, НКО УСРР в 1925 — 1926 рр. забезпечило 34% бажаних, а в 1926 — 1927 рр. — 57%. Коштами НКО УСРР в 1925 — 1926 рр. забезпечило 40 чол.,

а в 1926 — 1927 рр. — 61 чол. У 1926 — 1927 р. НКО УСРР на відрядження було витрачено 26 тис.крб. (12 тис. з командировочного і 14 тис. із загального золотого фонду) і 10 тис.крб від ВУКСВУ, в 1927 — 1928 р. на відрядження призначено 30 тис. крб.[11].

У 1928—1929 роках значно знизилась кількість відряджених, що пояснюється забороною відряджень за власні кошти, а коштів НКО УСРР не вистачило для задоволення всіх прохань. З відряджених 95% поїхали до Німеччини, 5% до Чехословаччини, Данії та інших країн.[12].

Відсутність ґрунтовних бібліографічних праць з природознавства до певної міри гальмувала розвиток окремих галузей знань. І тому цілком зрозуміла увага ряду науково-дослідних установ (переважно академічних) до створення бібліографічних показників, які були б найтісніше пов'язані з профілем і тематикою роботи інститутів. Таким чином, гостра нестача вітчизняної бібліографічної продукції змусила більшість учених зайнятись складанням бібліографій.

Прикладом цього може бути розробка наукових проблем фізики науковцями академічних установ України. Так, в 1938 р. в журналі Харківського фізико-технічного інституту був опублікований список 207 назв праць, надрукованих українською, російською та іноземними мовами у вітчизняних виданнях у 1930—1938 рр. [13].

Огляд робіт Інституту фізики АН УСРР з питань твердих фотоелементів і фотогальванічних явищ висвітлив у своїй статті в 1935 р. О.Г. Гольдман [14], а з вивчення явищ у твердих тілах — в 1940 р. Н.Д. Моргуліс та М.П. Бернадінер [15].

У 1927 р. вперше був надрукований показник змісту першого тому «Українських фізичних записок» [16].

Широкого розповсюдження набула прикнижкова і пристаттєва бібліографія. Так, в статті М.В.Пасічника «Сучасні проблеми електронографії» [17] розглядаються найважливіші проблеми електронографії того часу. Список літератури до неї налічує 270 назв, охоплює 1925—1934 рр. і складається з двох частин. До першої включено експериментальні і теоретичні роботи — журнальні статті, які головним чином опубліковано в зарубіжних виданнях (248 назв); в другу — огляди й книги.

Бібліографія з вузьких питань оптики, наведена в книгах В.Н. Кондратьєва «Структура і спектри складних молекул» [18] та В.Т. Данилова «Расстояние рентгеновских лучей в жидкостях» [19], присвячена сучасним проблемам фізики того часу (1932—1935).

У першій викладено застосування спектроскопічного методу до вивчення структури складних молекул, наведено список літератури, до якого включено статті вітчизняних (9 назв) та зарубіжних (95 назв) авторів, опубліковані в 1897—1931 рр.

У другій, присвяченій рентгенографічному методу дослідження будови рідини, до списку літератури включено 4 статті радянських авторів та 58 назв статей, опублікованих в зарубіжних виданнях в 1916—1934 рр.

В оглядовій статті К.Б. Котляревської «Заломлення рентгенівських променів. Огляд питань сучасної фізики» [20], до списку літератури включено 63 праці, в основному зарубіжних авторів, які опубліковані в 1923—1933 рр. Матеріал в ньому розташований за алфавітом прізвищ авторів.

Бібліографія з електронної оптики наведена в статті І.І.Сахарова «До питання геометричної електрооптики» (1935) [21], в якій подається теорія магнітної лінзи та розглянуто питання

електростатичних лінз. До списку літератури включено 81 працю зарубіжних авторів, назви яких наведено повністю мовою оригіналу, та 5 праць радянських авторів, які було опубліковано в 1920—1934 рр., матеріал описаний добре і розташований за алфавітом прізвищ авторів.

В оглядовій статті М.Д.Габовича «Обратное сжигание в ртутном выпрямителе» [22] наведено список літератури (78 назв).

На сторінках фізичних журналів розглядається бібліографія з досліджень іонізації повітря на великих висотах, з квантової радіофізики та деяких радіофізичних приладів.

У статті С.І.Тетельбаума «Наблюдения ионосферы в июне-июле в Киеве» (1937) [23] викладено результати проведених у Києві влітку 1936 р. вимірювань уявної висоти іонізованих шарів атмосфери, що відбивають радіохвилі, а також змінювання, викликані затемненням Сонця. Стаття супроводжується великими списками літератури (132 назви). Вони містять виключно зарубіжну літературу за 1877—1935 рр. Матеріал згруповано у двох рубриках. В одній зібрано цитовану літературу, у другій — літературу загального характеру. Вона систематизована за алфавітом прізвищ авторів.

Багато оглядів робіт робили керівники математичних кафедр і Інституту математики УАН. Серед них статті: М.М.Крилова про роботу кафедри математичної фізики за останні місяці 1929—1930 рр. [24] та збірник «Про наукові праці Кафедри математичної фізики ВУАН за останні роки» (К., 1933), де подано статті та рецензії вітчизняних та іноземних вчених на праці М.М.Боголюбова та М.М.Крилова про праці кафедри в галузі нелінійної механіки [25], Д.М.Синцова з оглядом

робіт з геометрії в Україні за 20 років [26], М.П.Кравчука про розвиток математики в Україні й роботу сектора математичної статистики [27; 28]. М.Чайковський вперше опублікував покажчик з української математичної бібліографії [29].

Займатися бібліографією в Інституті хімії почали наприкінці 1930-х років. Так, співробітники інституту І.А. Кацнельсон і С.Й.Якубсон підготували: список наукових робіт Інституту хімії АН УРСР за 1922—1937 рр. [30], та огляд робіт Інституту хімії в галузі неводних розчинів [31]. Причому в останній роботі наведено бібліографію з 157 назв праць. Побачив світ предметний покажчик статей «Записок Інституту хімії АН УРСР» за 1934—1936 рр. [32].

Інститут фізіології за редакцією М.М.Сиротініна опублікував книгу по бібліографії з алергії [33]. Реферуванням закордонних статей з питань патофізіології займалась Н.Б.Медведева [34 — 36].

У збірнику Інституту біохімії, присвяченому 30-літтю наукової діяльності О.В.Палладіна, був опублікований список друкованих праць інституту [37]. У галузі біології стару і нову літературу в галузі залізобактерій та дослідження руху рослин висвітлив М.Г. Холодний [38, 39].

Великий інтерес викликали у наукової громадськості бібліографічні покажчики Д.О.Белінга та О.Я. Білика «Риби прісноводних вод УРСР» (К., 1936) [40] та М.І.Михайлової «Флора і рослинність УРСР» (К., 1936) [41].

Важливе місце в інформаційному забезпеченні наукових досліджень мали списки літератури до наукових праць і монографій. Так, всі наукові праці акад. П.А. Тутковського (монографії, підручники, довідники) мали значний науковий апарат. Серед них такі праці:

«Здобутки природничого обслідування за останні 10 років (1914—1924)» — 95 назв [42], «Узбережжя Вужа. Геологічний і геоморфологічний опис» — 92 назви [43].

Перший детальний бібліографічний покажчик з проблеми четвертинних покладів України наведений М.І.Крокосом у праці „Матеріали четвертинних покладів східної і південної України» (1927) [44, с. 4]. Відомий український геолог і гідрогеолог Р.Р.Виржиківський в 1926 р. видав перший геологічний путівник по Західному Поділлу українською мовою зі списком рекомендованої літератури [45]. М.Н.Клюшников у книзі «Материалы к изучению глин и каолинов УССР как огнеупорного сырья» дає «Список литературы по огнеупорным глинам Украины» (261 назва).

Широкого розмаху набула прикнижкова бібліографія. Так, у книгах Р.Є. Кавецького «Роль активної мезенхіми в диспозиції організму до злоякісних новотворів» (К., 1937) [46] використано 540 назв праць, Ф.Я. Примака «Термінальні набряки м'язів (Дегенеративно-рenegативні зміни м'язової системи при термінальних набряках і значення їх для клініки» (К., 1937) [47] — 470 назв, М.Л. Євтухова «Біохімічні зміни крові і спинномозкової рідини при уремії (К., 1938) [48] — 220 назв.

Поширилась прижурнальна, прикнижкова, пристаттєва бібліографія у зоологів. Так, М.В.Шарлемань у статті «Експериментальне вивчення переліту птахів в УСРР»(1933) дав у додатку 2 списки літератури: перший — «Загальна література про переліт птахів та окільцювання» з 32 назвами монографій, статей іноземних авторів за 1915—1933 рр.; другий — «Література про окільцювання птахів УРСР»

з 49 назвами монографій, брошур і статей за 1920—1933 рр. О.П. Маркевич наприкінці статті «Матеріали до фауни паразитичних ракуватих риб України»(1932) [49] наводить 24 публікації за 1872—1930 рр., в основному дореволюційні, а в огляді «До фауни Асантасєрхала риб України» (1932) — 10 назв. [50]

Література у статтях публікувалась не лише наприкінці, а й у підрядкових примітках. Так, Д.Є.Белінг в статті «До аналізу складу рибного населення середньої течії Дніпра»(1933) [51] зробив посилання на 6 праць, а М. Білий у статті «Ріст деяких видів риб ставків коло Вінницької округи» — на 16 праць [52].

Таким чином, інформаційне забезпечення наукових досліджень вчених-природознавців мало різні форми. Централізоване забезпечення науковими виданнями через Національну бібліотеку України, особливо іноземними виданнями, було ускладнено відсутністю фінансування для закупівлі книг і журналів за кордоном. А тому виникали інші форми забезпечення літературою: а) самостійне забезпечення науковими виданнями наукових установ та бібліотек та допомога в комплектуванні Національної бібліотеки; б) пряма закупівля вченими книг за кордоном через посередників; в) участь в іноземних наукових товариствах, які постачали іноземні наукові видання або безкоштовно, або за невелику плату; г) наукові відрядження за кордон, які дозволяли на місці ознайомитися з досягненнями іноземної науки. Проте в 30-х роках ХХ ст. ці форми поступово зникають у зв'язку з поліпшенням забезпечення наукових бібліотек іноземною літературою та погіршенням політичного становища в Україні. Досить розповсюдженим було створення вченими прикнижкової та пристаттєвої

бібліографії, списків літератури, які рів з працями вітчизняних та інозем-
свідчили про ступінь обізнаності авто- них вчених.

1. Історія Академії наук України (1918—1923): Документи і матеріали. — К.: Наук. думка, 1993. — 570 с.
2. Історія Національної академії наук України, 1924 — 1928: Документи і матеріали. — К.: НБУВ, 1998. — 764 с.
3. НБУВ ІР, ф.Х, спр. 18703. Природничо-технічний відділ. (Стаття). 1931 р. — 92 арк.
4. Там само. — Спр. 18619. Геологічний кабінет Всеукраїнської Академії наук. (Стаття). Кінець 20-х років ХХ ст. — 9 арк.
5. Там само. — Спр. 18634. Зоологічний музей УАН. (Стаття). [1929—1930] — 5 арк.
6. Дубровіна Л.А. Історія Національної бібліотеки України (1918—1941) / Дубровіна Л.А., Онищенко О.С. — К., 1998.
7. ЦДАВО України, ф. 331, оп.1, спр. 613. Документи об організації підписки іноземної літератури науковими працівниками УССР (анкети, заявлення, списки, переписка). 1 апреля — 31 мая 1936 г. — 112 арк.
8. Там само. — Спр. 669. Документи об організації підписки іноземної літератури науковими працівниками УССР (анкети, заявлення, списки, переписка). 3 января — 20 ноября 1937 г. — 104 арк.
9. Там само. — Спр. 612. Документи об організації підписки іноземної літератури науковими працівниками УССР (анкети, заявлення, списки, переписка). 3 января — 31 марта 1936 г. — 156 арк.
10. Там само. — Спр. 670. Документи об організації підписки іноземної літератури науковими працівниками УССР (анкети, заявлення, списки, переписка). 14 июня — 31 декабря 1937 г. — 186 арк.
11. Там само, ф. 166, оп.6, спр. 8356. Документи про організацію наукових відряджень за кордон. — Арк. 7 — 8.
12. Там само. — Спр. 8340. Документи про організацію наукових відряджень за кордон. — Арк. 24 — 25.
13. Список друкованих праць Українського фізико-технічного інституту // Фізичні записки Інституту фізики АН УРСР. — 1938. — Т. 7, вип. 1. — С. 126—136. — Бібліогр.: 207 назв.
14. Гольдман А.Г. Работы Украинского научно-исследовательского института физики при УАН по вопросам твердых фотоэлементов фотогальванических явлений / Гольдман А.Г. // Украинские физические записки. — 1935. — Т. 3, вып. 1. — С. 131—134.
15. Моргуліс Н.Д. Роботи Інституту фізики по вивченню явищ у твердих тілах / Моргуліс Н.Д., Бернадінер М.П. // Вісті АН УРСР. — 1940 — № 1. — С. 59 — 66.
16. Гольдман О.Г. Фізика на Україні у 10-у річницю Радянської України / Гольдман О.Г. — Харків: Харк. наук. т-во, — 1927. — 16 с.
17. Пасічник М.В. Сучасні проблеми електрографії (Огляд з питань сучасної фізики) / Пасічник М.В. // Українські фізичні записки. — 1935. — Т. 4, вип. 1. — С. 97—129. — Бібліогр.: 270 назв.
18. Кондратьєв В.Н. Структура і спектри складних молекул / Кондратьєв В.Н. — Харків: ОНТУ, Техн.-теор. вид-во, 1932 — 44 с. — (Сучасна фізика). — Бібліогр.: 104 назви.
19. Данилов В.И. Расстояние рентгеновских лучей в жидкостях / Данилов В.И. — Л.; М.: ОНТИ, 1935. — 140 с. — (Проблемы новейшей физики; Вып. 32). — Библиогр.: 62 назви.
20. Котляревська К.Б. Заломлення рентгенівських променів. Огляд з питань сучасної фізики / Котляревська К.Б. // Українські фізичні записки. — 1934. — Т.4, вип.1. — С.87—123. — Бібліогр.: 63 назви.
21. Сахаров І.І. До питання геометричної електрооптики / Сахаров І.І. // Українські фізичні записки. — 1935. — Т. 3, вип. 2. — С. 73—103. — Бібліогр.: 86 назв.
22. Габович М.Д. Обратное сжигание в ртутном выпрямителе / Габович М.Д. // Журн. техн. физики. — 1939. — Т. 9, вып. 23. — С. 210—219. — Библиогр.: 78 назв.

23. Тетельбаум С.Н. Наблюдения ионосферы в июне—июле 1936 г. в Киеве / Тетельбаум С.Н. // Журн. техн. физики. — 1937. — Т. 7. — С. 440—759.
24. Крилов М.М. Про роботу Кафедри математичної фізики за останні 1929 — 1930 рр. / Крилов М.М. — К., 1930. — 3 с.
25. Про наукові праці Кафедри математичної фізики Всеукраїнської Академії наук за останні роки: Ст. та рец. рад. і закордон. вчених про ці праці. — Т. 3, вип. 2 / Природн.-техн. відділ ВУАН. — К., 1933. — 133 с.
26. Синцов Д.М. Огляд робіт з геометрії на Україні за 20 років (1917—1937) / Синцов Д.М. // Геометричний збірник. XII. Праці сектора геометрії Науково-дослідного інституту математики та механіки і кафедри геометрії Харківського державного університету. — К., 1938. — Вип. 1. — С. 3—8.
27. Кравчук М.Ф. О работах Института математики Академии наук УССР / Кравчук М.Ф. // Успехи математических наук. — 1937. — Вып. 3. — С. 249—251.
28. Кравчук М.П. Из работы сектора математичної статистики / Кравчук М.П. // Вісті ВУАН. — 1935. — № 8/10. — С. 145 — 150.
29. Чайковський М. Українська математична наукова бібліографія (1894—1929) / Чайковський М. — Одеса, 1931.
30. Якубсон С.Й. Список наукових робіт Інституту хімії Академії наук УРСР 1922—1937 рр. / Якубсон С.Й. // Записки Інституту хімії АН УРСР. — 1938. — Т.9, вип. 2. — С. 231—243.
31. Кацнельсон І.Л. Роботи Інституту хімії Академії наук УРСР в галузі неводних розчинів / Кацнельсон І.Л., Якубсон С.І. // Записки Інституту хімії АН УРСР. — 1938. — Т.5, вип.4. — С. 387 — 451.
32. Предметовий показчик статей, вміщених у «Записках Інституту хімії АН УРСР» за 1934—1936 рр. // Записки Інституту хімії АН УРСР. — 1938. — Т.9, вип.2. — С. 284—288.
33. Фаворська О. Бібліографія по алергії: Матеріали 1934—1935 рр. / Фаворська О.; ред. М.М. Сиротинін. — К.: Вид-во АН УРСР, 1937. — 64 с.
34. Медведева Н.Б. Реферати статей з питань патофізіології з закордонної періодики за різні роки / Медведева Н.Б. // Медичний журн. — 1940. — Т. 10, вип.4. — С. 1499 — 1559.
35. Медведева Н.Б. Реферати статей з питань патофізіології з закордонної періодики за 1939 р. // Медичний журн. — 1940. — Т. 10, вип.3. — С. 1005 — 1055.
36. Медведева Н.Б. Роль фосфорної кислоти в утилізації цукру: Літ. Огляд / Медведева Н.Б. // Медичний журн. — 1940. — Т. 10, вип.4. — С. 1471 — 1483.
37. Збірник, присвячений тридцятиліттю наукової діяльності заслуженого діяча науки Олександра Володимировича Палладіна, 1906—1936 / Відп. ред. Б.М. Колдаєв. — К.: Вид-во АН УРСР, 1936. — 524 с., іл., портр.
38. Холодный Н.Г. Несколько замечаний по поводу старой и новой литературы о железобактериях / Холодный Н.Г. // Микробиологический журн. — 1929. — Т. 9, вип. 1. — С. 149—158.
39. Холодный М.Г. Ріст і рухи рослин в світлі досліджень, проведених в АН УРСР за 20 років (1917—1937) / Холодный М.Г. // Журн. Інституту ботаніки АН УРСР. — 1931. — № 15. — С. 33—46.
40. Белінг Д.О. Риби прісних вод УССР. (Бібліогр. показчик) / Белінг Д.О., Білик О.Я.; відп. ред. В. Іванушкін. — К.: Вид-во УАН, 1936. — 75 с. — (Сер. бібліогр.)
41. Михайлова М.Г. Флора і рослинність УРСР. Бібліографія. Показч. кн. і журн. статей / Михайлова М.Г. — К., 1938. — 64 с.
42. Тутковський П.А. Здобутки природничого обслідування за останні 10 років (1914—1924) [Огляд] / Тутковський П.А. // Україна. — 1924. — Кн. 1 / 2. — С. 110—120. — Бібліогр.: 95 назв.
43. Тутковський П.А. Узбережжя Вужа. Геологічний та геоморфологічний опис. Література / Тутковський П.А. // Наукові записки. — Т. 3. — Випуск геологічний. — К.: ДВУ, 1926. — С. 155—158. — Бібліогр.: 92 назви.
44. Указатель работ сотрудников Института геологических наук АН УССР: 1926 — 1974 / Сост.: Новик Е.О., Осмак Т.Н., Коваленко Е.Е., Высоцкая П.Ю.; отв. ред. Дидковский В.Я. — К.: Ин-т геолог. наук, 1976. — 104 с.
45. Виржиковский Р.Р. Геологический путеводитель по Западной Подолии. Литература / Виржиковский Р.Р. — К.: Второй всесоюз. съезд геологов, 1926. — С. 35—36. — Бібліогр.: 33 назви.

46. Кавецький Р.Є. Роль активної мезенхіми в диспозиції організму до злоякісних новотворів / Кавецький Р.Є.; Інститут клінічної фізіології АН УРСР і Інститут експериментальної біології і патології НКОЗ УРСР; відп. ред. О.О.Богомолець.— К., 1937.— Бібліограф.: 540 назв.

47. Примак Ф.Я. Термінальні набряки м'язів (Дегенеративно-регенеративні зміни м'язової системи при термінальних набряках і значення їх для клініки) / Примак Ф.Я.; Інститут клінічної фізіології АН УРСР; відп. ред. М.Д. Стражеско.— К., 1937. — 234 с., іл.— Бібліогр.: 470 назв.

48. Євтухов М.Л. Біохімічні зміни крові і спинномозкової рідини при уремії / Євтухов М.Л.; відп. ред. М.Д. Стражеско. — К., 1938. — 167 с. — Бібліогр.: 220 назв.

49. Маркевич О.П. Матеріали до фауни паразитичних ракуватих риб України / Маркевич О.П. — К., 1932.

50. Маркевич О.П. До фауни *Acantcephala* риб України / Маркевич О.П. — К., 1932.

51. Белінг Д. До аналізу складу рибного населення середньої течії Дніпра / Белінг Д. // Журн. Біо-зоологічного циклу ВУАН. — К., 1933. — № 4. — С.31 — 65.

52. Білий М. Ріст деяких видів риб ставків коло Вінницької округи / Білий М. // Журнал Біо-зоологічного циклу ВУАН. — К., 1933. — № 4. — С.134 — 153.

Одержано 04.08.2010

А.Г.Луговский

**Информационное обеспечение иностранной научной литературой
ученых-природоведов АН УССР в 20—30-е годы XX ст.**

Приведены результаты историко-научного анализа обеспечения иностранной литературой ученых-природоведов в период становления Академии наук Украины.